

Fosshaugen

- en «landsby» å bli glad i

av Eli - Sofie Thorne

**UTGITT AV
Vestfossen grendeutvalg
1999**

Fosshaugen

- en «landsby» å bli glad i

av Eli-Sofie Thorne

**UTGITT AV:
Vestfossen grendeutvalg**

med økonomisk støtte fra prosjektet «Sølv & Teknologi»

**LAY-OUT:
Eiker Lokalhistorisk Senter**

Vestfossen, 1999

FORSIDEFOTO: Bent Ek

ØVRIGE NYE FOTO: Eli-Sofie Thorne

ELDRE FOTO: Utlånt fra Øvre Eiker Bibliotek

Fosshaugen

- en «landsby» å bli glad i

1. HISTORIKK

1.1. Identitet og stedsutvikling

I Vestfossen er det funnet konkrete spor etter mennesker langt tilbake i tid. Det er gjort rike og praktfulle redskapsfunn fra området rundt Fiskumvannet og Vestfosselva. I 1878 ble det funnet en kvarsitt-»slipe»stein på Fossesholm, og det er også funnet en velbrukt dolk, begge ca. 4000 år gamle. Ut fra en vurdering av funn og sammenlikning med bosetninger i tilsvarende områder kan vi anta at steinaldermenneskene tidlig fant seg til rette og slo seg til på de næringsrike elveskråningene langs Vestfosselva.

Et beskrevet funn av en gullamulett, en såkalt brakteat, fra folkevandringstiden (400-550 e.Kr.), viser at vestfossingene også har hatt kontakt med omverdenen. Gullsmykket er importvare, og vi kan regne med at det ikke har tilhørt noen hvem-som-helst.

Flyfoto av Vestfossen fra begynnelsen av 1950-tallet. Elva og fossen med Vestfos Cellulosefabrik dannet et naturlig sentrum. Samtidig delte fossen stedet i to. På nordsiden (til venstre på bildet) lå det egentlige Vestfossen, eller «Semssiden». På sørsiden (til høyre på bildet) lå tettbebyggelsen på Fossesholms grunn. Det er dette området som kalles Fosshaugen, eller rett og slett bare «Haugen».

Det usammensatte naturnavnet Foss tyder på at dette er en svært gammel gård, en av distriktets urgårder. Vi vet at den var delt i Søndre og Nordre Foss allerede på 1300-tallet, og begge var betydningsfulle, store gårder.

Fra sist i 1520-årene etablerte sagbruksnæringen seg ved Holmefoss, som Vestfossen dengang het. Etter at Peder Hanssøn Litle hadde overtatt Akershus len i 1536, arbeidet han bevisst for å legge under seg den lønnsomme sagbruksdriften, og i 1541 sikret han seg fire fosserettigheter i Holmefoss. Fra Jos. Elsters beskrivelse av fossen kan vi bedre forstå dens kapasitet: Holmen delte fossen i to løp, som hver hadde flere mindre fall, lette å utnytte og store nok til å drive vannhjul for sager eller kverner på begge sider av fossen.

Elster tolker også navnet Vestfossen som en avledning av Vestre Fåsen (en yngre navneform, Foss-vin, enn urgården Foss)

På begynnelsen av 1600-tallet skal det ha vært planer om bergverksdrift på vestsiden av Vestfosselven. Men vi vet svært lite om denne bergverksdriften, om den virkelig kom i gang, hvor lenge det var drift eller hva slags malm man evt. skulle utvinne. Det vi imidlertid vet, er at kong Christian IV engasjerte seg i bergverksdriften og drev igjennom en overtakelse av alle gårdene fra Sem til nordenden av Fiskumvannet fra Hans Pederssønn Litle.

På begynnelsen av 1800-tallet ble det anlagt en stor maskinmølle med treskemaskin. Den var i drift frem til 1840-årene, da området ble overtatt av spinnerivirksomhet.

Siden kom dampager, tresliperier og Vestfos Cellulose. Industri som har preget lokalsamfunnet like til i dag. Vestfossens utvikling må kunne sies å være Norges industrihistorie i fortettet form.

Fosshaugen før og etter brannen i 1880.

Ser vi på kart over Fosshaugen fra før 1880, synes det som om stedet har «grodd vilt». Her har det først og fremst vært boliger for stedets industriarbeidere. Eiendommene hadde hageflekk som ga mulighet for dyrking av litt poteter og uthus med plass for en gris, viktige bidrag når mange munnur skulle mettes. Og av gamle folketellinger vet vi at det har bodd mange mennesker på Fosshaugen.

24. april 1880 brant 104 hus i Vestfossen ned til grunnen, 700 mennesker ble husville og skadene ble taksert til rundt en million kroner!! Ett år senere brant resten av den gamle bebyggelsen.

1.2. Dagens situasjon

Dagens bilde av Fosshaugen er i stor grad preget av gjenoppbyggingen etter den store brannen i 1880. Brannen førte til at stedet fikk en mer bymessig regulering.

I takt med den generelle velstandsutvikling har de fleste husene gjennomgått større og mindre endringer, vindusutskiftninger, til- og påbygg, ny kledning osv. Men vi finner fortsatt et enhetlig boligområde med mange kvaliteter, et område hvor de samme familier har levd gjennom generasjoner. De fleste beboerne på Fosshaugen har hatt tilknytning til «Fabrikken» (Vestfos Cellulose) eller tresliperiene så lenge disse var i drift.

2. REGISTRERING

2.1 Forutsetninger

Styringsgruppa i Utviklingsprosjektet Industristedmuseum, Vestfos Cellulose tok høsten 1998 initiativet til en registrering av verneverdig bebyggelse på Fosshaugen.

Registreringen tar utgangspunkt i SEFRAK-registreringen som ble utført i området i 1984. Det viste seg imidlertid at denne registreringen er svært mangelfull og bør revideres om den skal ha noen verdi på sikt. Dette arbeidet faller langt utenfor rammene for dette prosjektet og bør følges opp kommunalt. Det har i forbindelse med registreringen blitt gjennomført flere befaringer i området. Registreringen er utført av Eli-Sofie Thorne.

2.2. Registreringens omfang

Området begrenses av Vestfosselvas øvre del, Fabrikkgata, Skolegata og sørgrensen for eiendom 39/33. Området er altså «trukket» noe i utstrekning i forhold til den tradisjonelle betegnelsen Fosshaugen. Dette er gjort fordi hele høydedraget med Fossesholm er viktig for opplevelsen av stedet. Vurderingen omfatter all bebyggelse, også den som er kommet til senere enn 1900.

2.3. Bevaring av kulturminner

I videste forstand kan kulturminner defineres som alle spor etter menneskers liv og virke. Hus, broer, veier, industriminne i sitt opprinnelige miljø omtales som «faste kulturminner». Fordi slike kulturminner i dag ofte utsettes for et sterkt press, f.eks. i form av rivning, ombygging og modernisering, vil de lett gå tapt.

Småhusbebyggelsen vår er så alminnelig at de færreste har sett på den som en del av vår kulturarv. Det er derfor viktig at det settes i gang tiltak for å ta vare på den.

Siden 1950-tallet har mange av bygningene på Fosshaugen blitt forandret utvendig, men bygninger og gateløp er de samme.

På Fosshaugen er samspillet mellom bygningene innbyrdes og industriområdet ved fossen en viktig del av oppfattelsen av stedet. Det er et svært typisk boområde i industritettsted og har en iøyefallende beliggenhet.

Det er selvsagt ikke mulig å ta vare på alt som er bygget eller konstruert gjennom tidene, og det er ikke alt som har en slik kvalitet at det er riktig å bevare det, men det vi tar vare på skal bl.a. gi etterlekten et riktig bilde av tidligere tiders bo- og arbeidsforhold bl.a.

Kulturminneloven sikrer at et lite utvalg, nasjonalt betydningsfulle kulturminner blir tatt vare på gjennom fredning. Alle kulturminner fra før reformasjonen (1537) er automatisk fredet, andre verneverdige kulturminner kan fredes etter særskilt vedtak.

I Øvre Eiker kommune er følgende bygninger fredet etter Kulturminneloven:

- Fossesholm (hovedbygningen med sidefløyer, steinfjøset, fjøs/stall og posthuset)
- Hus 89, Dyngje, Hokksund
- Hus 108, Dyngje, Hokksund
- Eiker kappelangård, Daler
- Smedbrua
- Darbu stasjon
- Hokksund stasjon (under fredning)
- Haug kirke
- Fiskum gamle kirke

Kommunen har ansvar for at faste kulturminner tas med i arealplanleggingen. I realiteten er det kommunens tekniske hovedutvalg som forvalter kulturarven ved bruk av plan- og bygningsloven. Det er derfor viktig å skaffe en oversikt over eldre bebyggelse. En «bevaringsliste» er et nyttig redskap for planlegging av videre utvikling i et område. Men den er ikke statisk, synet på hva som er verneverdig vil naturlig nok endre seg over tid.

2.3.1 Vernekriterier

Ved en registrering blir det et samspill mellom flere kriterier som tilslutt angir verneverdien av det enkelte objektet. Ved denne registreringen er en noe forenklet form av Riksantikvarens kriterier lagt til grunn for vurderingen:

Kunstnerisk/Arkitektonisk verdi

- hus som er vakre i seg selv eller i sammenheng med omgivelsene
- typisk bygning for en spesiell stilepoke

Representativitet/sjeldenhet

- kulturminnets forekomsthypighet:
det er sjeldent i dag, men var vanlig tidligere f.eks.
- typisk representant for en spesiell stilepoke

Alder

- høy alder
- høy alder i det registrerte området
- eldst i sitt slag i området

Opprinnelighet

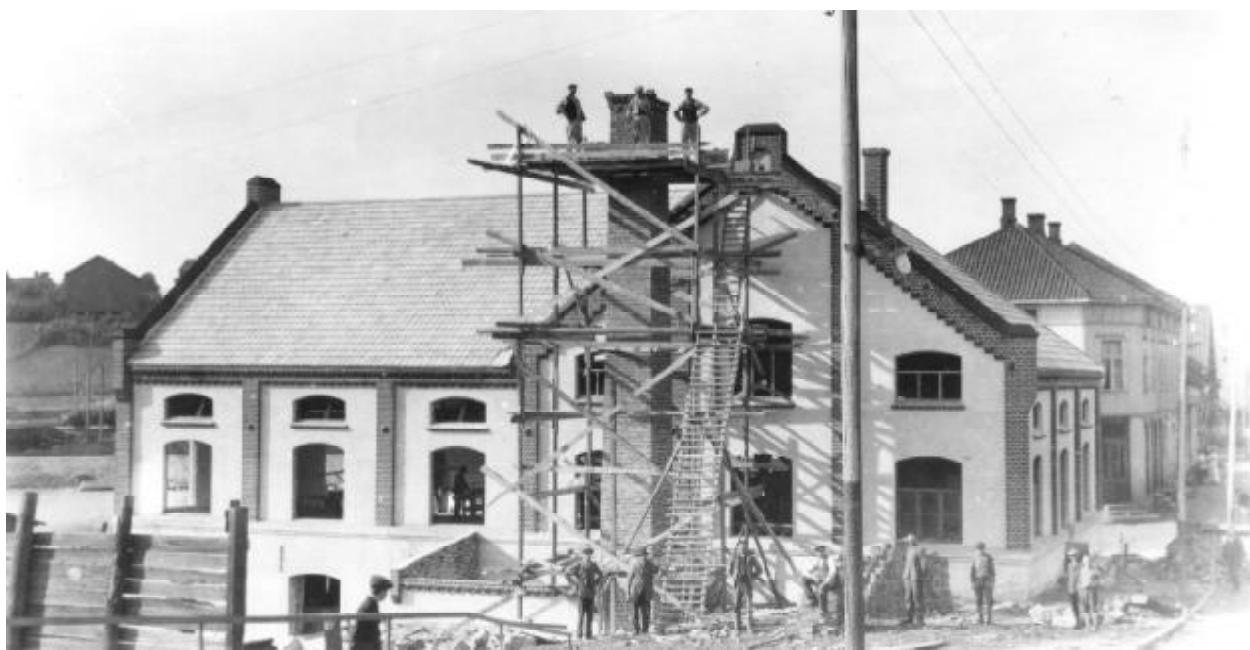
- graden av ekthet i forhold til den originale bygningen eller tidlig ombygging
- dersom bygningen har større, nyere materialutskiftninger eller ombygninger, vil dette redusere verneverdien i betydelig grad

Symbolverdi

- bygninger som har identitetsskapende eller lokalhistorisk betydning for områdets beboere

Miljøverdi

- enkelbygninger som er umistelige i miljøet
- kulturminner som befinner seg i en sammenheng som ikke bør brytes opp

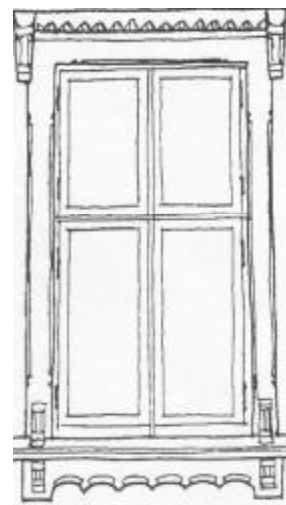

Posthuset, bygget i 1915 som «Vestfossen trævarefabrik», er bevaringsverdi ut ifra arkitektonisk egenverdi, såvel som representativitet og miljøverdi.

3. BYGGESKIKK

3.1. Generelt

Gjennom alle tider har man fulgt trender eller stilretninger også innen byggeskikken. Men nye stiluttrykk vant ikke innpass over natten, og de gamle eksistererte alltid side om side med det nye i overgangsperioder. Norge lå i utkanten av Europa, og stilpreget kom, som naturlig er, noe sent til vårt land. Som regel kom det først til byene, og det tok gjerne flere tiår før det derfra kom til uttrykk i bygdene. Underveis fikk det gjerne sin egen «dialekt» utfra stedlige forutsetninger. Men overklassen hadde gode og direkte forbindelser med utlandet. Herskapsbusene fikk derfor tydelige stilpreg etter tidens mote og gjerne med klare forbilder i steinarkitekturen ute i Europa. Det alminnelige huset forble ganske anonymt, selv om vi har bevarte eksempler med høy håndverksmessig kvalitet.

3.2. Sveitserstil

Aldri har en stilretning til de grader blitt mote og funnet seg så godt til rette i befolkningen som sveitserstilen. Den gikk som en farsott over landet i siste halvdel av 1800-tallet. En av årsakene til populariteten var nok at sveitserstilen var spesielt egnet for trehus. Både byggemåte og detaljering forutsatte tre som byggemateriale. Stilens inntog kom samtidig med utviklingen av effektive redskaper, slik at det ble mulig å få tak i masseproduserte detaljer. Det var ikke bare nybygg som reiste seg i sveitserstil, også gamle, tradisjonelle våningshus fremsto i ny drakt med «ansiktsløfting» i sveitserstil.

Sveitserstilen karakteriseres av at alle bygningdelt fikk en rik utforming. Vindusomramminger, rekkverk, verandaer, takutspring, listverk, panel, og bjelkeender fikk utskjæringer og «blonder». Resultatet er sprudlende variasjonsrikt, men kan også virke ganske smakløst. Så ble det da også sterke «motreaksjoner» fra neste generasjons arkitekter blant andre.

Verandaen var et av de mest karakteristiske sveitserstilene. Den var en ny oppfinnelse som ble populær. Ut fra dagens tankegang kan det virke vendt at den ofte er plassert på skyggesiden av men datidens beboere solte seg ikke! Verandaene ofte innelukkede og hadde da gjerne motiver i farger eller syremønstret glass.

I dag fremstår de fleste sveitserstilshus i hvit-utgave, opprinnelig var konstruktive og dekorative elementer fremhevet i kontrastfarge.

De aller fleste husene på Fosshaugen er bygget i en enkel form for sveitserstil.

Over: Vindu og dør i «sveitserstil».

Nedenfor: Typisk sveitserstil-veranda fra Cappelensgate.

Bebyggelsen på Fosshaugen har utviklet seg i takt med skiftende moteretninger. Vi finner derfor representanter for både «sveitserstil» og «funkisstil».

3.3. Vårt århundre

Inngangen til vårt eget århundre ble preget av nasjonens vei mot selvstendighet og behovet for å finne egne røtter. Kombinert med en enorm interesse rundt de mange oldtidsfunn og utgravinger, dukket den særnorske dragestilen opp som en videreføring av sveitserstilen. Vi fikk også en periode med klassiske forbilder, før pendelen slo helt tilbake og funksjonalismen kom for fullt. All unødvendig «pynt» ble skrellet bort. Husets uttrykk skulle understreke bruken. Funkisstilen kom til å sette sitt preg på bebyggelsen i årene før 2. verdenskrig.

Også etterkrigstidens første tiår var preget av nøkternhet i formspråket, men dette skyldtes kanskje materialknapphet vel så mye som stiltilknytning. Husbankens begrensinger i forbindelse med lån var også en viktig faktor i dette bildet.

4. BEVARING AV MILJØER

Dagens vernemyndigheter ser videre enn til det enkelte hus. Man tar også hensyn til hvordan bygningene forholder seg til hverandre og til landskapet omkring. Plan-og bygningsloven gir derfor anledning til å regulere hele områder til «Spesialområde bevaring». Dette skjer på kommunalt nivå ved vedtak i teknisk hovedutvalg.

5. STATISTIKK

Registreringen omfatter i alt 84 enkeltobjekter. Av disse er 27 oppført som verneverdige. Styringsgruppa har deltatt i vurderingen av de verneverdige objektene.

6. BEVARINGSLISTE

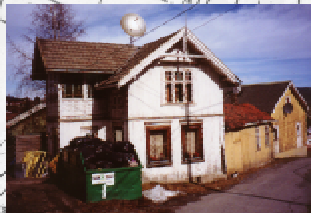
6.1. Kode for listen

Objektene i listen er oppført med dagens gateadresse. Ved hvert objekt er det oppført kriterier for bevaring etter følgende kode:

- K Kunstnerisk/arkitektonisk verdi
- A Alder
- O Opprinnelighet/autentisitet
- S Symbolverdi
- M Miljøverdi
- R Representativ/sjeldenhet

6.2 Bevaringslisten

<i>Cappelens gt. 10, uthus</i>	<i>RO</i>
Typisk for bebyggelsesmønsteret og for livsformen i området hvor de fleste hadde gris og dyrket poteter på hagelappen.	
<i>Cappelens gt. 15/17, hovedhus</i>	<i>KOR</i>
Lite endret (to vinduer skiftet). Fremstår i dag som områdets mest typiske sveitserstilshus med en fin glassveranda. Huset kan muligens ha en bygningskjerne fra før brannen i 1880, men er blitt vesentlig ombygd i perioden etterpå. Huset ble retningsgivende for fremføringen av Cappelens gt. som iflg. de opprinnelige planer skulle ha gått rett over eiendommen.	
<i>Cappelens gt. 19, hovedhus</i>	<i>ARO</i>
Eldre enn brannen i 1880. Original kledning, noen vindusendringer, tradisjonell halvannen etg.s bygningskropp.	
<i>ditto, sidebygning</i>	<i>ARM</i>
<i>Cappelens gt. 21, hovedhus</i>	<i>RM</i>
<i>Fabrikkgata 2, Tackary House</i>	<i>MR</i>
Typisk forretningsgård med bolig i 2. etg., noe ombygd	
<i>Fabrikkgata 10, hovedhus</i>	<i>M</i>
Viktig for gateløpet opp Cappelensgate og som overgang til Nordre Foss.	
<i>Fossgt., Posthuset</i>	<i>KRM</i>
Typisk fabrikkbygning fra ca. 1925, opprinnelig trevarefabrikk. Viktig «portfunksjon» inn i Fossgt.	
<i>«Bryggeriet»</i>	<i>RM</i>
Typisk industribygning fra 1880-årene. Viktig for bildet langs elva.	

 Bygning på bevaringslisten

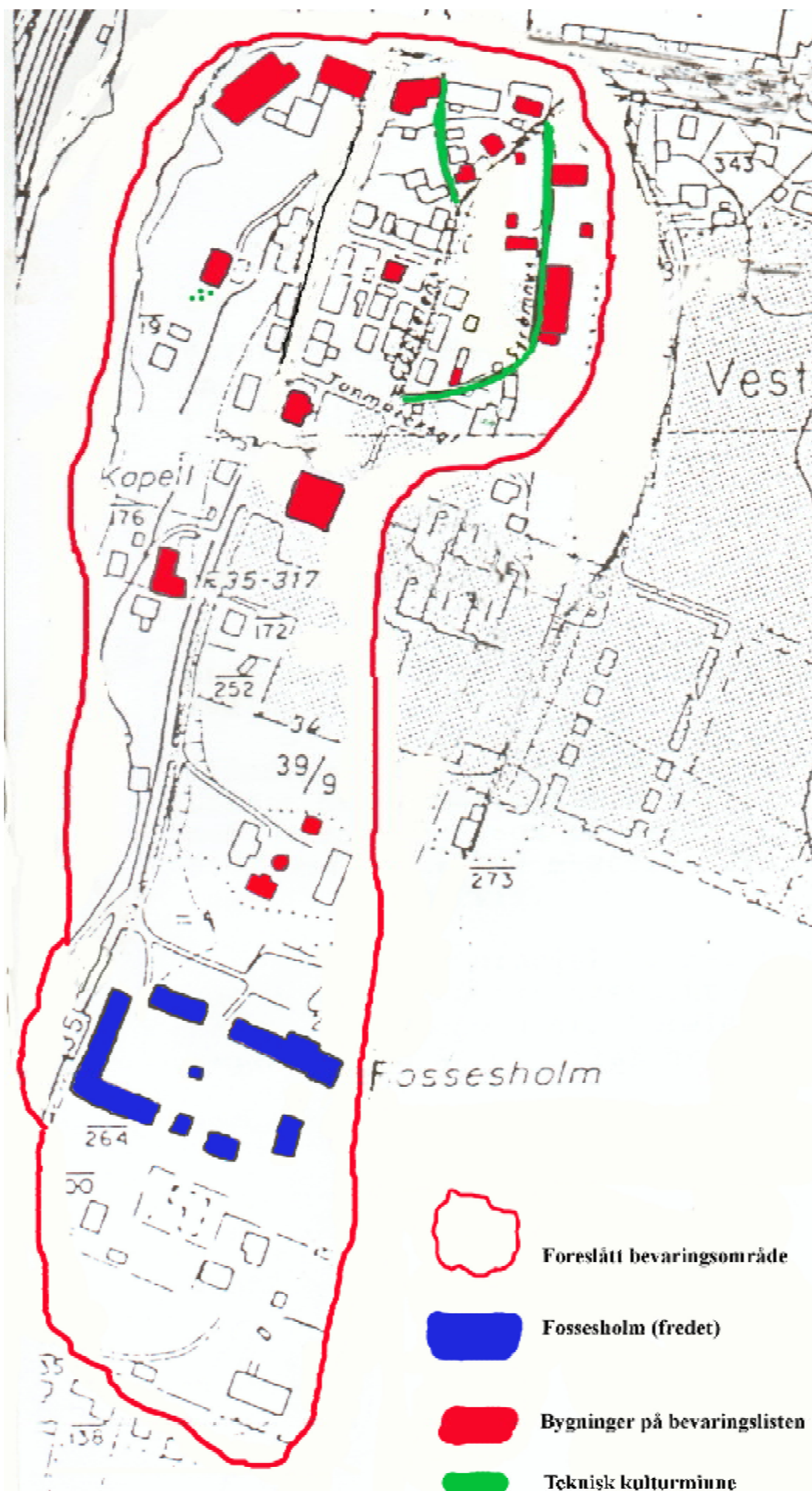
 Teknisk kulturminne

 Navn: «Skravleberget»

<i>Fossgt.3, Folketannrøkta</i>	<i>SR</i>
Lokalthistorisk verdi som den gamle skolebygningen, ett av få murhus i strøket, bygget etter brannen i 1880. Hadde lærerbolig i 2. etg.	
<i>Fossgt., ungdomsskolen</i>	<i>SR</i>
Fasadebygningen mot veien, bygget ca. 1955-60, svært tidstypisk fasadeutforming, som nå begynner å bli sjelden.	
<i>Fossgt., Kapellet</i>	<i>RSM</i>
Typisk representant for de enkle kapellene på bygdene. Kapellet har et klenodium av en altertavle fra 1500-tallet. (Se egen omtale av altertavlen)	
<i>Fossgata 39/9</i>	
<i>sidebygning</i>	<i>M</i>
<i>stabbur</i>	<i>M</i>
<i>postkar</i>	<i>M</i>
Viktige miljøfaktorer som naboskap til Fossesholm. Sidebygningen er i sveitserstil og har beholdt en del av sin originale kledning. Antageligvis er bygningene fra rundt århundreskiftet.	
<i>Foss, Nordre</i>	
<i>Hovedbygning</i>	<i>AKM</i>
<i>Stabbur</i>	<i>KM</i>
<i>Driftsbygning</i>	<i>RM</i>
<i>Do</i>	<i>RM</i>
<i>Smie</i>	<i>RM</i>
<i>Vognskjul</i>	<i>M</i>
<i>Bryggerhus</i>	<i>M</i>
Vi vet at hovedbygningen har overlevd 1880-brannen. SEFRAK-registreringen angir 1750 som byggeår. Bygningskroppen kan gi grunnlag for en slik datering, bygningen må i så fall ha fått sitt nåværende utseende rundt 1880. SEFRAK-registreringen har angitt 1750 som byggeår for alle bygningene. Driftsbygningen må imidlertid være mer enn 100 år yngre utfra konstruksjonen å dømme.	
<i>Smalgangen 1</i>	<i>RO</i>
En av få to-etasjes bygninger i området. Typisk flerfamilie-bolig.	
<i>Storgt. 80 (?) Saggården</i>	<i>RM</i>
Bygget ca. 1930, typisk «bolig» for flere arbeiderfamilier.	

6.3 Tekniske kulturminner

<i>Jerndopper etter fløtningsanretninger</i>	<i>SM</i>
<i>Strømnesgata (veifaret)</i>	<i>RM</i>
<i>Klippa (veifaret)</i>	<i>SM</i>

6.4 Skravleberget

Det gamle samlingsstedet ved enden av Omstedgata bør markeres på en eller annen måte. Her samlet fabrikkarbeiderne seg til en prat når anledningen bød seg.

6.5 Vestfossen kapell

Pga. altertavlen kan det være grunn til å nevne kapellet spesielt. Altertavlen er første gang omtalt i 1610 da den sto i Haug kirke. Man vet ingen ting om hvordan den kom dit. I «Norges kirker, Buskerud», bd. III, skriver våre fremste kirke-eksperter Sigrid og Håkon Christie: «Det er nærliggende å tenke seg at altertavlen ble anskaffet og gitt av dette storfolket» (herrefolket på Foss og Sem). «Det er også nærliggende å tro at den ble hentet hjem fra Nederlandene, hvor de hadde sine viktigste handelspartnere. Det er naturlig å tenke seg at dette er skjedd mens Ingeborg Gyldenløve satt som enke på Foss, i annen del av 1500-årene. Og enda et spørsmål skal være reist i den forbindelse: Kan altertavlen opprinnelig ha vært bestemt som husaltertavle til Foss? Det ville i så fall være i overensstemmelse med praksis i dansk høyadel. Man kunne da tenke seg at den kom til Haug kirke etter fru Ingeborgs død. Imidlertid er det ingen skriftlige beretninger om at det var noe huskapell på Foss.»

Innrammingen av husaltertavler varierer. I Danmark finnes det eksempler på altertavler plassert i alterskap med fløyer. Fløyene på altertavlen i Vestfossen kan ikke lukkes for tavlen og har tydelig hatt en annen plassering opprinnelig. Christies skriver: «Antagelig er de hentet fra et alterskap. De er bemalt med kvinnelige helgner, den ene med Sta Katharina, den andre med Sta Barbara. I eldre beskrivelser er de tolket som Retfærdighet og Styrke. De har med andre ord fått akseptabel identitet som dyder i luthersk tid.» Sta Barbara er blitt tolket som Sta Margarete i Eikers historie, bd. II.

7. LITTERATURLISTE/KILDER:

- Austad, Ingvar: Eikerbygdene, historisk bok om Eiker
Bjarnar, Ove: Elvekulturen, Eikers historie, b.III
Christie, Sigrid og Håkon: Norges kirker, Buskerud b.I-III
Drange, Aanesen og Brønne: Gamle Trehus, reparasjon og vedlikehold
Johansen, Øystein Kock: Fra Fangstmann til viking, Eikers historie b.I
Moseng, Ole Georg: Sigden og Sagbladet, Eikers historie, b.II
Sellæg, Jo.: Hus i Sentrum.
Kulturminner i og ved elven.
Fortidsminneforeningens tidsskrift «Fortidsvern» nr. 1-84
«Hus og Stil»
«Farger og Stil»
Informasjon fra Riksantikvaren, hefte 3: «Verneverdi og utvelgelseskriterier»

8. KONKLUSJON: FREMTID FOR FORTIDEN

Området foreslås regulert til spesialområde bevaring etter plan- og bygningslovens § 25.6. Dette arbeidet må videreføres av Øvre Eiker kommune.

Registreringen og bevaringslisten har til hensikt å peke på de kulturminnene som har verneverdi sett fra dagens ståsted. Enkelte vil nok virke forfalne for utenforstående. Likefullt har de betydning som «miljøskapere» i helheten, og nettopp derfor er det viktig at man gir dem en oppgradering. I de fleste tilfellene er det ikke mer enn ordinært vedlikehold som f.eks. skraping og maling som skal til, mens andre vil trenge mer omfattende reparasjoner.

8.1.Fremtidige oppgaver, oppfølging

Langt de fleste av husene på Fosshaugen er i god stand, men svært mange har i dag platekledning og endret vindusinnndeling. Ved evt. fremtidige fasadeendringer, bør disse søkes tilbakeført til sitt opprinnelige utseende. Det foreligger godt bildemateriale som kan gi sikre holdepunkter for en slik restaurering.

Det er viktig at både styringsgruppa, Vestfossen grendeutvalg og Øvre Eiker kommune bidrar med informasjon og rådgivning i en slik prosess. Da vil Fosshaugen igjen fremstå som et enhetlig, velholdt og godt boområde med en interessant fortid.

Råenbakken, 17.mai 1914.